

Bijdrage Christiaan Weijts Eindejaars Expert Meeting AXA IM

8 december 2022

Christiaan Weijts
Schrijver / Columnist

Op dit moment zijn alle kranten-, radio- en televisieredacties druk bezig om hun jaaroverzichten in elkaar te knutselen. En vandaag lijkt me een goed moment om even vooruit te blikken op al dat terugblikken. Het zal niet moeilijk zijn om een bingokaart te maken met alle kreten die al die slimme duiders straks zullen laten vallen.

Het was het jaar van de crisissen. Of van de 'crises', bij de kwaliteitskranten die nog Latijn spreken. Het was het jaar van Tubbergen, Ter Apel en Schiphol. Het jaar van Arib en Matthijs. Maar de meest gehoorde zin zal denk ik zijn: 'De coronapandemie ging naadloos over in de oorlog in Oekraïne.'

Naadloos vooral. Want wij houden van dat woord, dat gewoonlijk een positieve connotatie heeft. Proper, efficiënt. We houden van een wereld zonder hobbels en haperingen.

De coronamaatregelen vervielen op vrijdag 25 februari. De inval van Oekraïne was een dag

eerder. Naadlozer kan haast niet. Je zou de Russen bijna complimenteren met hun timing. Toch was er nog één klein kiertje dat niet was gladgestreken. De meeste maatregelen waren namelijk de vrijdag daarvóór, op 18 februari, al komen te vervallen.

Strikt genomen is er dit hele afgelopen jaar dus maar één week geweest waarin we er echt onbezorgd op los konden leven.

Ik weet niet of u zich nog kunt herinneren wat u met die ene week gedaan heeft. Zelf was ik die vrijdag bij een vriend op bezoek in de Achterhoek.

Hij is ouder dan ik en vooral veel rijker. En behalve in de Achterhoek heeft hij ook een huis in Amsterdam. En terwijl we in de kou langs de IJssel liepen, dachten we ineens: we moeten naar Amsterdam. De horeca was weer na tienen open, de mondkapjes en anderhalve meter waren verleden tijd: wat deden we hier nog?

Tien tellen later zat ik naast hem in zijn auto. Een stokoude Volvo. Iets voorbij Deventer realiseerde ik me dat ik nog nooit eerder naast hem over de snelweg had gereden.

Ik kwam hier achter doordat dat hij er een wat eigenaardige rijstijl op na bleek te houden. Hoe

zal ik het zeggen. Het was niet zozeer roekeloos, maar eerder alsof hij een ambulance bestuurde.

Op de snelweg schoot hij meteen door naar de meest linker rijstrook. Hij trapte het gaspedaal vol in. Mijn hoofd viel achterover tegen de hoofdsteun. Voorliggers weken allemaal opzij, alsof er inderdaad een alarm loeide op het dak van die Volvo. En die vriend, die zat achter het stuur, zo intens geconcentreerd, dat ik het niet aandurfde om hem hierover aan te spreken. Dat leek me in deze situatie hoogst onverantwoord.

Al snel, veel sneller dan verwacht, komen we waar aan waar we moeten zijn. Niet in het ziekenhuis, maar bij hem thuis. Hij opent zijn voordeur, ik strompel op trillende benen achter hem aan, het trappetje op. En daar, op zijn deurmat liggen, drie of vier enveloppen. Allemaal met zo'n paars strookje aan de linkerkant. U kent ze vast.

Het zijn enveloppen waar ik zelf altijd een klein stroomstootje van krijg, en dat is precies de bedoeling. De wet is het schrikdraad dat de mensenkudde in het gareel houdt. Maar die vriend van mij raapte die enveloppen vrolijk op, en begon er mee te wapperen alsof het verjaardagskaarten waren.

Ik zei tegen hem dat ze daar snel mee waren, met die boetes. Waarop hij reageerde: 'Boetes, boetes... Wat zie je dat weer negatief! Je moet die linkerrijstrook beschouwen als een tolweg. Dit zijn gewoon facturen voor mijn tolvignet.'

Ook hier zei ik verder niets van. Later bedacht ik pas dat ik hem had moeten vragen: ken je dat verhaal van die kinderopvang in Haifa, in Israël? Dat is een casus die ik in verschillende boeken over psychologie, economie en moraal ben tegengekomen.

Ouders kwamen vaak te laat hun kinderen afhalen. Dus bedachten ze een experiment: laten we die ouders een boete geven bij te laat ophalen.

Wat gebeurde er? Veel méér ouders kwamen te laat, en nog veel váker. Er waren maar liefst twee keer zoveel laatkomers.

Wat was hier gebeurd? Voorheen was op tijd komen een morele afspraak. Je wist dat die leidsters het vervelend vonden als jij te laat kwam.

Nu was dat veranderd in een transactie.

En het effect was het tegendeel van wat men wilde. Minder morele betrokkenheid, minder gewenst gedrag.

Sancties leiden ertoe dat je de situatie gaat bekijken door een economische bril.

En wat er dan gebeurt, is wat in de psychologie moral disengagement heet.

Morele loskoppeling.

En dat is precies wat er aan de hand is. Niet met jullie, nee, dit is wat er met die vriend aan de hand is. Tegen hem had ik moeten zeggen. Je bent moreel volkomen losgekoppeld.

Als je telkens persoonlijk de kinderopvangmedewerksters moet bellen dat je te laat bent, denk je wel drie keer na. Als je gewoon een rekening krijgt, stopt dat denken. De vertrouwensrelatie schuift dan op naar een liberale marktsituatie.

Ik weet het. Tegenwoordig schuiven we alles af op het neoliberalisme.

Springt er een stoplicht voor je neus op rood? Trein gemist. Het neoliberalisme.

Gestruikeld over een stoeprand? Je partner betrapt bij het vreemdgaan? Allemaal de schuld van neoliberalisme.

En op een bepaalde manier is dat nog waar ook. Zeker in het geval van die vreemdgaande partner.

Maar het mooie van die neoliberale samenleving is dat die ook steeds meer bereid is tot compensatie. Ruimhartige compensatie, moet je dan zeggen.

We zijn het gezegende land van naadloze overgangen en ruimhartige compensaties.

We tanken CO₂-neutraal. We vliegen CO₂-neutraal door een klein bedragje te investeren in een leuk ecologisch project in een

ontwikkelingsland. We doen allerlei groene investeringen waarvan Investico en Follow The Money later ontdekken dat ze lang niet zo groen zijn, maar goed, op papier klopt het. We leggen een economisch filter over de werkelijkheid, en – poef – morele dilemma's zijn verdwenen, doordat ze zijn gemuteerd tot transacties.

Stel je voor. Hier verderop, ergens in de Negen Straatjes, opent een nieuw bbq-restaurant. Zie daar in deze GroenLinks-gemeente maar een vergunning voor te krijgen, maar deze restauranthouder heeft een plannetje dat Femke Halsema wel zal bevallen. Voor elke ons vlees rekent hij één euro extra op de rekening, en die maakt hij over aan Stichting Wakker Dier.

Hij zet een bord buiten neer, met een vrolijk lachend rund erop, en in het tekstwolkje laat hij dat beest zeggen: "Hier eet u... dierenleedneutraal!"

Inderdaad, dat is best absurd. Maar betekent dit niet dat die economische bril van meet af aan al absurd was?

Economische stimuli kunnen nooit een vervanging van de moraal zijn, hooguit een ondersteuning.

Toch zijn we dat vergeten. We kijken met een modelmatige en economische bril naar onze wereld. En dat is denk ik ook een van de redenen waarom 2022 in alle jaaroverzichten ook de geschiedenis in zal gaan als het jaar van de stagnatie.

2.

Wat ik vergat te vertellen is dat we tussen Deventer en Amsterdam drie files tegenkwamen. We 'mochten weer' en stonden meteen muurvast. 2022 in een notendop.

We mochten naar restaurants zonder bediening. We mochten met de trein die niet reed. We mochten weer vliegen maar

strandden op Schiphol. We mochten weer de straat op die vol stond met deelscooters en flietsbezorgers. We mochten weer naar het theater waar geen technici meer waren voor licht en geluid. We mochten weer ondernemen maar de stikstof legde onze bouwplannen stil. We mochten weer de weg op maar stonden vervolgens vierkant achter onze boze boeren. Allemaal de schuld van het neoliberalisme. Op een bepaalde manier wel. Het is in elk geval het gevolg van de neiging om sociale verhoudingen op te vatten als transacties. In dat proces willen we niet ingrijpen, we willen geen morele norm opleggen.

Zo lanceerde Barbara Baarsma van Rabobank ergens dit jaar het plan om iedereen een persoonlijke CO2-budget te geven, een soort CO2-plafond. Iedereen had dezelfde hoeveelheid uitstootrechten, en het overschot kon je verkopen aan wie rechten tekort kwam om bijvoorbeeld verre reizen te maken. Eén rondje door Rotterdam Crooswijk met een zak strooigoed en je ligt weer een heel seizoen prinsheerlijk in een verwarmde jacuzzi. Dat reisje naar Thailand, hebben we daar eigenlijk wel emissierechten voor? Loop jij anders even op de terugweg even langs de Voedselbank om iemand aan te schieten? Het is dezelfde denkwijze: je maakt een transactie van de morele kwestie die CO2-uitstoot in wezen is. Dat dit publiekelijk behoorlijk is weggehoond, geeft wel aan dat er iets aan het kantelen is.

We beginnen in te zien dat de marktlogica soms tot absurde gevolgen leidt. Ook dat is een erfenis van de coronacrisis.

Zo draaiden er in het begin honderden lege vliegtuigen rondjes in de lucht. Anders zouden ze hun landingsrechten kwijtraken. Het model was belangrijker dan de realiteit en het gezonde verstand.

Of neem dit. Onze overheid zat vorig jaar in de maag met tientallen miljoenen mondkapjes die over de datum dreigden raken. Dat kan blijkbaar, alsof het om een partij yoghurttoetjes

ging. En nee, niemand wilde een bedorven mondkapje om z'n neus. Gratis uitdelen dus, zolang ze nog vers zijn, zou je zeggen. Maar nee, dat mocht niet. Dat zou "de markt verstoren".

Of neem dit. Heeft u gemerkt hoeveel winkels hier verderop in de Kalverstraat hun deuren wijd open hebben staan, alsof er helemaal geen oorlog is, alsof ze in de kerk geboren zijn en stoken voor de buitenlucht.

Vorige week liep de redactie van nu.nl een rondje door tien grote steden. Zes op de tien winkels had de deuren wagenwijd open. De deuren sluiten bespaart 40 procent op de energierekening. Maar ja, zo'n dichte deur is blijkbaar een enorme drempel voor klanten om binnen te stappen. Daardoor mis omzet, en kennelijk schatten winkeliers die hoger in dan 40 procent van de stookkosten.

Het idee van de liberale markt was dat individueel voordeel samenviel met collectief voordeel. Maar die deuren laten zien dat dit niet altijd meer opgaat. Het doel van die dichte deuren is collectief besparen op gas, en daarmee ook klimaatverandering tegengaan, de sancties tegen Rusland ermee, enzovoorts. Maar we leggen niets op. We zouden de markt eens verstoren. De markt is een slapende pitbull waar we op onze teentjes langs lopen. En zo stagneert de boel.

Doordat we nergens willen ingrijpen, komt er uiteindelijk een gerechtelijke uitspraak die ons dwingt om wel in te grijpen. Stikstof, urgenda, asielopvang: allemaal gevallen waarin de rechter de overheid op de vingers tikt.

Na die tik gaat er in Den Haag een ambtelijke commissie aan het werk. Een paar maanden later komt die naar buiten, wapperend met een kleurenkaartje dat perspectief moet bieden. En wie buiten de lijntjes van dat kaartje valt en onvoorzien toch schade ondervindt, die compenseren we, ruimhartig.

Compensatie geef je gewoonlijk als een tegemoetkoming aan iemand die schade heeft

ondervonden als gevolg van jouw nalatigheid of andere fouten.

Aardbevings schade, toeslagenaffaire: daar is schadeloosstelling terecht. Maar onverzekerde schade na overstromingen die steeds vaker voor zullen komen? Voor energieschaarste door een oorlog? Voor gestegen benzineprijzen? Voor boeren die hun onderneming moeten stoppen om de natuur de ruimte te geven?

Gemeenten die gedwongen worden asielzoekers op te nemen, krijgen 2500 euro per asielzoeker. Compensatie, waarmee ze zwembaden en bibliotheken open kunnen houden, of huishoudens kunnen ondersteunen met de energienota.

Waar houdt de verantwoordelijkheid van de overheid op en waar begint het noodlot? Krijgen boeren straks compensatie voor een door klimaatverandering mislukte oogst? Wanneer krijg ik compensatie omdat de overheid te weinig deed tegen de ontleding? De overheid stelt zich op als verzekeraar, maar waar vind ik de polisvoorwaarde?

Compensatie is nu een transactie die het toestaat om geen echte keuze te maken. Het is compensatie voor de nalatigheid van het ontwikkelen van een langertermijnvisie. Het is het vooruitschuiven van beslissingen en schuld naar latere generaties. Iemand zal toch de opgehoogde premie gaan betalen voor al die compensatie. En wie zal hen dan weer compenseren?

We noemen het ruimhartig, maar het is juist uitermate kleingeestig.

3.

Achterin die oude Volvo van die vriend, een wagen met meer dan vier ton op de teller, lagen drie bussen motorolie, gigantische dingen, van vijf liter elk.

Ik moest denken aan mijn dochter die als zesjarige eens verbaasd in zijn kelder had

uitgeroepen dat daar wel erg veel flessen wijn stonden. Zijn antwoord: 'Maar ik heb ook heel veel dorst!'

Ook zijn auto had heel veel dorst. Die motorolie was compensatie. Net als de talloze reparaties. We voelen dat het niet meer werkt, maar we houden in stand waar we aan gehecht zijn. Liever dan dat we de pijn lijden en de onzekerheid onder ogen zien van het ongewisse.

Zo is het ook met ons land. Vanuit die lekkende Volvo zag ik vooral een afwisseling van weilanden en industriegebieden. Raaigras en blokkendozen.

Muurvast, volgebouwd. Maar we kiezen niet voor een ingrijpende renovatie, maar proberen de status quo te handhaven en compenseren waar er dan iets mis gaat. We gieten er olie bij. Af en toe steekt iemand er bij een rechtbank een peilstok in, en dan zien we hoeveel we moeten compenseren.

*

Toen we door meer stedelijke gebied kwamen, viel me nog iets op: een wildgroei aan schoonheidssalons, sportscholen, sauna's en massageparadijzen.

De kreet die hierbij overal opduikt is: wellness. Je hebt 'gezondheid', en daar bestaat ook nog een overtreffende trap van. Wellness.

Een kwart eeuw geleden had je hier verderop in Amsterdam één bedrijfje waarin je kon 'floaten'. In een tank met zoutoplossing gaan liggen drijven om weer geestelijk bij te tanken. De slogan van het bedrijf maakte me altijd al vrolijk als ik langsliep:

Voel je je klote, kom dan floaten bij Van Kooten.

Nu is wellness niet langer iets lolligs, een opkikkertje. Het is een religie geworden.

Als neerlandicus vroeg ik me af: bestaat daar niet een fatsoenlijk Nederlands woord voor? Ik kwam er niet op. Het enige woord dat in de buurt kwam, was een Grieks begrip, dat ik ken van Aristoteles. Hedonia.

Aristoteles maakt een onderscheid tussen twee vormen van geluk. Hedonia en Eudaimonia. Dat zouden we allebei met geluk of welzijn kunnen vertalen, maar ze zijn wezenlijk anders.

Hedonia is een door zintuigelijke prikkels veroorzaakt geluksgevoel. Het wordt altijd door factoren buiten jezelf veroorzaakt. Het is genot, plezier, en de afwezigheid van pijn.

Wellness doet alles om zo'n weldadig geluksgevoel van buitenaf op te wekken. Je ziet er de comfortabele zachte badhanddoeken al bij, ruikt de eucalyptusdampen, hoort klankschalen en water op steen druppelen.

Het is een ruimhartige, naadloze wereld.

Diezelfde houding hebben we al eeuwenlang als het gaat om de inrichting van onze planeet.

Alles is gericht op ons welzijn en op de overtreffende trap daarvan. We bouwen om ons te verschuilen voor het noodweer. We gebruiken ongelimiteerd grondstoffen uit de aarde, we maken dijken en

stormvloedkeringen, leggen de polder droog.

En ten slotte hebben we ons land veranderd in één groot wellness centre. Pijn is er zoveel mogelijk uit verbannen. Maar misschien zijn we daarmee ook iets anders kwijtgeraakt, een geluk van een andere orde.

Een ander woord voor schijnbaar hetzelfde begrip – welzijn of geluk – noemde Aristoteles:

eudaimonia. Letterlijk zoiets als een goede ziel. Het gaat hier veel meer om 'het goede leven', het moreel juiste leven, en de

voldoening die je dit brengt. Het gaat om compassie, om zinvol leven, relaties aangaan met anderen. Het type geluk dat dit oplevert is niet zozeer genot, plezier of welbehagen, maar je zou het 'vreugde' kunnen noemen.

Als je een eudaimonische wereld zou willen maken, dan is dat iets heel anders dan een wellness resort. Geen apathisch oord waar iedereen zijn eigen belang nastreeft, maar een levende gemeenschap.

4.

Stel je het volgende voor. Als u kinderen heeft herkent u dit ongetwijfeld. Je stelt een groot schema op met regels, taken, de tijden waarin ze het moeten uitoefenen, en je geeft vinkjes of stickers als ze het braaf gedaan hebben. Je hebt de relatie compleet transparant gemaakt, je hebt een coalitie met ze geformeerd, misschien heb je ze zelfs, zogenaamd voor de lol, een stuk papier laten ondertekenen. Of misschien heb je een prijslijst opgesteld, met honorering per taak.

Wat gebeurt er? In het gunstigste geval voeren ze braaf die taken uit, maar dan ook niet meer dan dat. Het verdrag is het minimum, het zesminnetje. Als robots handelen ze naar de letter van de wet, maar de geest ervan, waaróm die taken ten goede komen aan het grotere geheel, daarvan hebben ze geen flauw benul. Als het even mogelijk is, of als de koers van de bitcoin genoeg gestegen is, zullen ze proberen eronderuit te komen en hun luiheid afkopen. Ze handelen volgens de wetten van het wellness resort. Ze streven naar hedonia. Zodra ze ouder zijn en meer taken in hun portefeuille krijgen, blijven ze dit als corvee zien. Ze zijn klaargestoomd voor de markt. U dacht toekomstige Theresa's, Nightingales, Ghandi's en Mandela's te kweken, maar u baarde alleen maar Sywertjes.

U stoomt ze klaar voor een transactiesamenleving. Zodra ze genoeg verdienen beschouwen ze verkeersboetes toegeld voor de linkerrijsstrook. En eisen ze compensatie bij elke tegenslag.

Een heel andere houding is om die kinderen die taken zelf te laten invullen. Zorg maar voor het eten. Bedenk ik iets lekkers. Hier is de pinpas. Nee, je hoeft het niet te overleggen, maak je eigen fouten, en zie maar. Het resultaat laat zich raden. Je krijgt een paar miserabele maaltijden. Althans, de eerste keer. De tweede keer ook. Vanaf de derde keer beginnen ze het door te

krijgen. Langzaam leren ze het, en voelen ze zich er verantwoordelijk voor. Hoe meer je ze zulke verantwoordelijkheid geeft, betrokkenheid bij het grotere geheel, bij iets dat hun individuele levens overstijgt. Dat wil niet zeggen dat ze zich niet hoeven te verantwoorden of dat ze niet bij te sturen zouden zijn. Het wil vooral zeggen dat de relatie veel speelser, humaner, en constructiever is. Het samenleven wordt niet sneller, gestroomlijnder en effectiever, nee. Het zal allemaal niet naadloos gaan. Het wordt juist rommeliger, onvoorspelbaarder, maar daarmee ook authentieker, en waarachtiger. Vorige maand verscheen een boek van Thijs Lijster, filosoof uit Groningen, met de titel Wat we gemeen hebben. Hierin wijst hij op allerlei denkers van de afgelopen tijd – Bruno Latour, Hartmut Rosa – die net als hij een pleidooi houden voor een alternatief op het neoliberale model.

Lijster pleit voor een herwaardering van de 'meenten', wat in het Engels 'the commons' heet – het stukje groen dat ooit voor gezamenlijk gebruik was. Volgens Lijster horen onder die meenten allerlei basale levensvoorzieningen te vallen: "Voedsel-en energievoorzieningen, scholing, zorg, huisvesting, transport, informatie, cultuur, enzovoorts."

Nu gaat het natuurlijk om de invulling van dat enzovoorts. Maar zijn pleidooi wijst wat mij betreft wel een goede richting aan.

Als je je collectief bekommert om de meenten, krijg je een andere situatie. Dan is het: wij willen hier een zo groot mogelijke biodiversiteit creëren, een zo prettig mogelijke leefomgeving, en daar gaan we ons allemaal voor inspannen.

*

Terug naar die avond in Amsterdam, in dat ene kiertje in tussen pandemie en oorlog. Over ongeveer deze dingen was ik aan het nadenken terwijl we geweldig goede wijn

dronken en ergens in de Pijp heerlijk gingen eten, tot ver na tien.

En ik dacht: laat ik het toch eens hebben over dat rijgedrag, over die morele ontkoppeling.

Het mooie was dat het lukte. Hij liet zich niet meteen overtuigen. Ik denk dat er nog steeds verkeersboetes op zijn deurmat ploffen. Maar ik zag ook de aanzet tot een kanteling. En vooral: we hadden een interessante discussie die het onderlinge contact verdiepte.

Zoiets zou je willen in de samenleving als geheel.

Soms lijkt het alsof daar ook de aanzet tot een kanteling is te zien. We zien de terugkeer van de overheid, in eerste instantie als compensatie-machine. Als een loodgieter die met een gereedschapskoffertje langskomt voor de zoveelste spoedreparatie.

Maar het zou best kunnen dat we politici krijgen met richtinggevende ideeën, dat we langzamerhand toegaan naar een overheid die geen reparatie maar een renovatie uitvoert.

Hoe denken we over ons landschap, over natuur, over woningbouw, hoeveel asielinstroom kunnen we aan, enzovoorts?

Dat kan alleen gebeuren onder twee voorwaarden. 1) we moeten een gemeenschap zijn met een basale verzameling gedeelde waarden. 2) Iedereen moet bereid zijn om méér investeren dan dat er als individueel voordeel tegenover staat.

Allebei die hobbels lijken nu nog onoverkomelijke obstakels.

Met een hele straat samen zonnepanelen nemen. Perfect. Win-win-situaties.

Eigenbelang en collectief belang gaan gelijk op. Maar nu: wie is er bereid verlies te nemen om willen van een hoger collectief doel? Welke winkelier sluit vrijwillig zijn deur om energie te besparen?

Wat gaan we doen vanaf 2023? Laten we vooruitblikken op het terugblikken van december 2023. Was dit het jaar waarin de strijd om de laatste restjes fossiele brandstof verhevigde, of dat waarin we kozen we voor een grondige renovatie van onze

gemeenschappen, met een richtinggevende rol voor onze overheid in de meenten?

Ik weet het niet. Ik word heen en weer geslingerd tussen pessimisme, maar soms zie ik iets van optimisme, maar het is even dun als dat kiertje tussen pandemie in oorlog in. Ik wilde eerst met een pessimistisch stelling afsluiten.

Er zal niets veranderen, omdat van iedereen een grotere investering nodig is dan dat er als individueel voordeel tegenover staat. Er komt geen omwenteling. Degene die zoiets kunnen bewerkstelligen hebben er immers geen belang bij.

Maar nu ik hier sta denk ik, ik wil toch optimistisch eindigen. Dus wil ik hier de vraag stellen. We zijn hier in een zaal vol mensen die op de een of andere manier invloed hebben. Mijn optimistisch vraag: of denken jullie dat het toch mogelijk is?